

**СПОСОБИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ,
ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ШАХРАЙСТВА****METHODS OF CRIMINAL OFFENSES COMMITTED THROUGH FRAUD**

**Павлова Н.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**

Наголошено, що спосіб вчинення кримінального правопорушення є одним із основних елементів криміналістичної характеристики та виступає своєрідним «ключем» до його розкриття. Акцентовано, що дотепер немає єдиного підходу до його визначення, а аналіз чинного законодавства свідчить про відсутність законодавчого визначення способу вчинення кримінального правопорушення. Розглянуто наукові підходи до розуміння цієї проблематики та встановлено, що спосіб кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, безсумнівно має трирівневу структуру, що містить підготовку, безпосереднє вчинення та приховування. Акцентовано, що більшість способів у своїй основі містять фізичну складову, тобто, дії, пов'язані із системою рухів та прийомів. Втім, відносно кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, пріоритетними є саме інтелектуальні дії, адже саме за допомогою розумових операцій і психологічного впливу потерпілий добровільно віддає майно, право на майно тощо злочинцю.

Стаття присвячена дослідженню криміналістично-значущих особливостей способів різних видів кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. Увага приділяється описанню способів, з'ясуванню їх особливостей, визначенню факторів, які впливають на їх формування, на підставі чого здійснено їх систематизацію. Наведено групи способів, які є найбільш поширені, зокрема: 1) заволодіння чужим майном або правом на нього шляхом обману та зловживання довірою; 2) заподіяння шкоди здоров'ю людини шляхом обману (незаконне проведення дослідів над людиною шляхом обману; вилучення у людини шляхом обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації; вилучення шляхом обману крові у людини з метою використання її як донора); 3) трудова та сексуальна експлуатація людини із використанням обману; 4) втручання у виборчий процес шляхом з обману; 5) грубе порушення угоди про працю службовою особою підприємства, установи, організації, а також окремих громадянином, або уповноваженою ними особою шляхом обману чи зловживання довірою; 6) надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків (шахрайство з фінансовими ресурсами); 7) втягнення особи в заняття проституцією з використанням обману; 8) заволодіння шляхом шахрайства наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами або їх аналогами, або обладнанням, призначеним для їх виготовлення; 9) заволодіння шляхом шахрайства вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами; 10) заволодіння шляхом шахрайства військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи іншим військовим майном тощо.

Ключові слова: методика розслідування, кримінальні правопорушення, вчинені шляхом шахрайства, криміналістична характеристика, способи вчинення кримінальних правопорушень.

It is emphasized that the method of committing a criminal offense is one of the main elements of forensic characteristics and acts as a kind of "key" to its disclosure. It is emphasized that until now there is no single approach to its definition, and the analysis of the current legislation shows the absence of a legislative definition of the way of committing a criminal offense. Scientific approaches to understanding this problem were considered and it was established that the method of criminal offenses committed by fraud undoubtedly has a three-level structure, which includes preparation, direct commission and concealment.

It is emphasized that most of the methods contain a physical component, that is, actions related to the system of movements and techniques. However, in relation to criminal offenses committed by fraud, the priority is precisely intellectual actions, because it is with the help of mental operations and psychological influence that the victim voluntarily gives property, right to property, etc. to the criminal.

The article is devoted to the study of forensically significant features of methods of various types of criminal offenses committed by fraud. Attention is paid to the description of the methods, the clarification of their features, the determination of the factors that influence their formation, on the basis of which their systematization was carried out. The most common groups of methods are given, in particular: 1) taking possession of someone else's property or the right to it by deception and abuse of trust; 2) harming human health by deception (illegal experiments on a person by deception; extraction of anatomical materials from a person by deception for the purpose of their transplantation; extraction by deception of blood from a person for the purpose of using it as a donor); 3) labor and sexual exploitation of a person using deception; 4) interference in the election process by deception; 5) gross violation of an employment agreement by an official of an enterprise, institution, organization, as well as an individual citizen, or a person authorized by them by deception or abuse of trust; 6) providing knowingly false information to state authorities or local self-government bodies, banks or other creditors in order to receive subsidies, subventions, grants, loans or tax benefits (fraud with financial resources); 7) involvement of a person in prostitution with the use of deception; 8) fraudulent acquisition of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors or their analogues, or equipment intended for their production; 9) taking possession by fraud of firearms, ammunition, explosives, explosive devices or radioactive materials; 10) fraudulent acquisition by a military serviceman of weapons, military supplies, explosives or other combat substances, means of transportation, military and special equipment or other military property, etc.

Key words: investigation method, criminal offenses committed by fraud, forensic characteristics, ways of committing criminal offenses.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення є одним із основних елементів криміналістичної характеристики та виступає своєрідним «ключем» до його розкриття. Не дивлячись, що спосіб вчинення кримінального правопорушення є об'єктом вивчення низки галузей знань, дотепер немає єдиного підходу до його визначення.

Розглянемо наукові підходи до розуміння цієї проблематики.

О. Н. Колесніченко вважає, що спосіб учинення злочину – це спосіб дій злочинця, що полягає в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, застосовуваних суб'єктом. На його думку, необхідно розрізняти «спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб власне вчинення,

а також приховування злочину» [1, с. 81]. Через порядок і послідовність рухів, прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину, визначив спосіб вчинення кримінального правопорушення й І. І. Митрофанов [2, с. 178]. Водночас, М. І. Панов додає, що така сукупність (система) прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину, значною мірою визначають форму і зміст даної дії, її інтенсивність та шкідливість [3, с. 130]. В. Ю. Шепітько також стверджує, що спосіб учинення злочину – це образ дій злочинця, що передбачає певну систему операцій і прийомів. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення та способи приховування (маскування) [4, с. 328].

Виходячи із наведених визначень способу вчинення кримінального правопорушення, бачимо, що більшість із них у своїй основі містять фізичну складову, тобто, дії, пов'язані із системою рухів та прийомів. Втім, відносно кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, вважаємо пріоритетними саме інтелектуальні дії, адже саме за допомогою розумових операцій і психологічного впливу потерпілий добровільно віддає майно, право на майно тощо злочинцю.

З цього приводу підтримуємо позицію І. Ю. Наголової, яка вважає, що головним аспектом визначення способу вчинення того чи іншого кримінального правопорушення є саме розумова діяльність особи, яка включає у себе визначення певних методів, прийомів, шляхів та послідовності їх реалізації, що у своїй сукупності утворює певний спосіб його вчинення. Вчена впевнена, що спосіб вчинення злочину характеризується певним психофізичним підґрунтям і не зводиться лише до зовнішньої, фізичної сфери [5, с. 248].

Втім, не можна заперечувати позицію тих вчених, які наголошують, що спосіб вчинення кримінального правопорушення – це не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а визначена цілісна структура поведінки, що є певною системою. І, як будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення кримінального правопорушення утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину [6; 7, с. 37].

Отже, спосіб кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, безсумнівно має тривірневу структуру, що містить підготовку, безпосереднє вчинення та приховування.

Як показав аналіз судово-слідчої практики з розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, абсолютна більшість таких протиправних дій неможлива без попередньої підготовки до них. До типових способів підготовки можна віднести наступні: обрання способу вчинення кримінального правопорушення; підбір співучасників та розподіл ролей; налагодження зв'язків із корумпованими чиновниками, працівниками нотаріату, представниками правоохоронних органів тощо, які потенційно можуть створити «дах» задля полегшення вчинення протиправних дій та сприятимуть уникнення покарання за задіяне; збирання інформації через соціальні мережі, через корумпованих чиновників, представників ЖЕУ, ОСББ тощо про осіб, які володіють коштовностями, нерухомим майном, авто-мото-транспортом, зброєю тощо, яких потенційно можна ввести в оману; розробка плану шахрайської операції; вивчення характеристик про конкретних осіб, яких обрано в якості «жертви» (їх психологічні та фізичні властивості, інтелектуальний рівень, соціальне та матеріальне положення, зв'язки та знайомства, схильність до зловживання спиртними напоями та наркотичними засобами, наявність родичів тощо); входження в довіру до потенційних потерпілих та встановлення з ними довірчих стосунків, викрадення або підробка документів, печаток, штампів, необхідних для вчинення кримінальних правопорушень шляхом шахрайства, складання фіктивних документів, які би переконували у законності дій шахраїв; створення умов для сприятливого вчинення протиправних дій (зняття офісу, створення антуражу у приміщенні, підготовка портфоліо, створення фальшивого сайту тощо); за необхідністю готування подальшого способу усунення потерпілих (таке має місце у разі заволодіння нерухомістю, транспортними засобами, при незаконному проведенні дослідів над людиною, вчинене шляхом обману та ін.); створення неправдивого алібі; підготовка маскувальних засобів з метою подальшого приховування протиправних дій тощо.

Виходячи з цього, можна побачити, що вже під час вчинення підготовчих дій вже можуть продумуватися дії із приховування.

Ряд вчених також підтверджують такі факти, посилаючись на те, що дії з приховування кримінального правопорушення можуть здійснюватися не тільки після його вчинення, але й під час його підготовки, включаючи приховування самих підготовчих дій (підбір, придбання, виготовлення засобів, що перешкоджають отриманню правдивої інформації про зовнішність злочинця, тощо) [8].

Втім, ряд дій із приховування здійснюється й після вчинення кримінального правопорушення шляхом шахрайства. Так, після шахрайського заволодіння нерухомістю можуть по декілька разів здійснюватися цивільно-правові угоди щодо купівлі-продажу цих об'єктів нерухомості, а документи переоформлюються на інших осіб. Є навіть випадки, коли власники нерухомості ліквідуються злочинцями.

У разі шахрайського заволодіння шляхом шахрайства наркотичними засобами, зброєю тощо, останні можуть переховуватися у складно доступних місцях, збуватися іншим особам тощо.

Насильницьке донорство, незаконні досліді над людиною, втягнення особи в заняття проституцією, або торгівля людьми із використанням обману, можуть супроводжуватися подальшим залякуванням, або вчиненням насильства у відношенні обманутих осіб, із метою замовчування фактів, що з ними відбулися.

У разі шахрайського заволодіння транспортним засобом, можуть перебиватися номери його вузлів та агрегатів, здійснюється перефарбування ТЗ, виготовляюся фальшиві документи щодо його власників, здійснюється продаж через декількох осіб тощо.

При цьому, слід звернути увагу, що злочинці, готуючись до укриття автомобіля, іноді намагаються заволодіти справжніми документами, на основі яких у подальшому підробляють довіреність на право користування.

Отже, найпоширенішими діями із приховування, при вчиненні шляхом шахрайства кримінальних правопорушень, можна назвати: підробка документів (повна та часткова); знищення інформації та речових доказів (документів, печаток та штампів, бланків, відеозаписів тощо); знищення осіб (потерпілих, свідків та співучасників); маскування (застосування засобів маскування зовнішності, викривлення події та ін.); утаювання (неповідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, утаювання певних фактів тощо); переховування предметів шахрайського посягання; збут предметів шахрайського посягання (нерухомості, ТЗ, зброї тощо) через декілька осіб тощо.

Щодо безпосередніх способів кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства (обману), слід сказати, що вони залежать від конкретної диспозиції статті КК України.

Зокрема, посягання на майнові права шляхом обману чи зловживання довірою передбачені ст. 190 КК України. Саме за майновим критерієм шахрайство, за загальним визнанням, помітно вирізняється серед інших кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства.

У науковому колі дотепер тривають спроби описати та згрупувати всі способи шахрайства. Втім, на зміну одним способам шахрайських дій приходять інші, тому цей процес безупинний. Адже шахраї настільки кмітливі і спритні до змін у законодавстві та суспільних відносинах, що знову і знову винаходять нові варіанти позбавити майна чи права на майно фізичних і юридичних осіб.

Як показав аналіз судово-слідчої практики та юридичної літератури, найпоширенішими видами шахрайств, спрямованих на заволодіння майном чи права на нього, є наступні групи: 1) шахрайства, що вчиняються у сфері задоволення повсякденних матеріальних і культурних потреб людини; 2) шахрайства, що вчиняються у побутовій сфері; 3) шахрайства, що вчиняються у сфері функціонування державних та інших суспільних інститутів; 4) шахрайства, що вчиняються у сфері підприємницької діяльності; 5) шахрайства, що вчиняються у сферах використання електронних технологій [9, с. 8].

Останнім часом, у зв'язку із розвитком інформаційних технологій, ряд вчених серед різноманітності шахрайських дій в особливу групу виділяють кібершахрайство, що уявляє собою активні дії в мережі Інтернет з метою отримання вигоди за рахунок маніпулювання людською свідомістю.

С. В. Самойлов у своїй дисертації навіть спробував класифікувати способи шахрайства, учиненого із використанням мережі «Інтернет», за наступними підставами: а) шахрайства, які пов'язані із купівлею/продажем у мережі «Інтернет»; б) шахрайства, сутність яких полягає в отриманні коштів (майна) шляхом надсилання листів чи повідомлень; в) шахрайства, які для заволодіння коштами (майном) потребують розробки та розміщення в мережі «Інтернет» дублікатів або вузькоспеціалізованих сайтів для надання псевдопослуг; г) шахрайства, які спрямовані на отримання персональних (реєстраційних) даних (так званий «фішинг»); д) шахрайства, пов'язані з обігом електронних грошей; е) шахрайства, для вчинення яких використовується спеціалізоване та/чи шкідливе програмне забезпечення; е) «комбіновані способи» шахрайств [1, с. 7].

На тлі зростання фінансових послуг та операцій останнім часом набуває обертів й фінансове шахрайство. Незважаючи на запобіжні заходи та заходи безпеки, спрямовані на боротьбу з фінансовим шахрайством, шахраї навчаються та знаходять нові способи обходу систем запобігання шахрайству, тим самим кидаючи виклик кількісним методам та моделям прогнозування у всьому світі [11].

Як свідчить аналіз судово-слідчої практики, фінансові махінації (шахрайство з фінансовими ресурсами) здійснюються у вигляді надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків (27 % випадків). З цього виходить, що в основі способу вчинення такого різновиду шахрайства, насамперед виступає обман, що виражений у наданні завідомо недостовірної інформації.

Фінансове шахрайство тісно переплітається із банківським. Крім того, є певні прогалини у чіткому розумінні з боку науковців та практиків щодо цих різновидів шахрайств.

В цьому розрізі справедливим вважаємо зауваження вчених, які вказують на той факт, що при відмежуванні шахрайства з фінансовими ресурсами від інших суміжних складів слід враховувати, що суб'єкт такого злочину є спеціальним, тобто стаття 222 КК України може застосовуватися лише до конкретно визначених законом категорій громадян. До них належать, зокрема, громадяни, які займаються у належному порядку зареєстрованою підприємницькою діяльністю незалежно від наявності у них статусу юридичної особи; засновники або власники суб'єктів господарської діяльності та службові особи юридичної особи, яка зареєстрована у належному порядку як суб'єкт підприємницької діяльності. При цьому фізична особа, яка фактично здійснює підприємницьку діяльність, але не зареєстрована державними органами у встановленому законом порядку, не є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 222 КК України [12, с. 222].

Як на наш погляд, вагомим критерієм відмежування цих складів є посягання на різні сфери суспільних відносин, тобто, у разі обманного одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи податкових пільг будь-якою фізичною особою, яка не має відношення до підприємницької діяльності, йдеться про посягання на суспільні відносини власності (ст. 190 КК України). Якщо ті ж самі обманні дії вчиняються у ході здійснення господарської діяльності особами-підприємцями, має місце посягання на встановлений законодавством порядок фінансування, кредитування і оподаткування господарської діяльності, права і законні інтереси кредиторів. Отже, термін фінансове шахрайство можна використовувати тільки у контексті ст. 222 КК України.

Шляхом обману (шахрайства) можуть вчинятися не тільки майнові злочини, а й інші протиправні дії, що посягають на достатньо широкий спектр правовідносин.

Так, у 7 % випадків злочинцями застосовується група способів, пов'язаних із заподіянням шкоди здоров'ю людини шляхом обману (незаконне проведення дослідів над людиною шляхом обману; вилучення у людини шляхом обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації; вилучення шляхом обману крові у людини з метою використання її як донора). Обман може стосуватися: 1) мети проведення дослідів, вилучення крові та анатомічних матеріалів тощо; 2) напрямів подальшого використання крові та анатомічних матеріалів; 3) безпечності умов вилучення крові та анатомічних матеріалів; 4) оплати за вилучені кров або анатомічні матеріали; 5) кількості вилучених матеріалів та крові.

У 2% випадків із використанням обману (шахрайства) може здійснюватися трудова та сексуальна експлуатація людини. Цей спосіб полягає в умисному введенні в оману іншої особи або створення хибного уявлення, або замовчування про факти, що не відповідають дійсності, з метою схилити цю особу до певної поведінки, тобто до залучення у порнобізнесі, примусової праці, сексуальної експлуатації тощо.

Обман, пов'язаний із незаконним залученням до праці, злочинці можуть використовувати як для посягання на суспільні відносини, що забезпечують особисту волю, честь та гідність особи, так і на трудові права людини. Виходячи з чого можна сформулювати наступний спосіб, що стосується грубого порушення угоди про працю службовою особою підприємства, установи, організації, а також окремим громадянином, або уповноваженою ними особою шляхом обману чи зловживання довірою (3 %).

Відповідно до ст. 173 КК, злочинним визнається грубе порушення угоди про працю шляхом обману чи зловживання довірою або примусом до виконання роботи, не обумовленої угодою, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, а також окремим громадянином або уповноваженою ними особою. Обман полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей щодо характеру виконуваної в майбутньому роботи або ж приховуванні таких відомостей з метою введення в оману потерпілого. Зловживання довірою полягає у недобросовісному використанні довіри з боку потерпілого з метою залучення останнього до праці, не обумовленої угодою, зокрема використання дружніх, родинних чи інших довірливих стосунків [13, с. 321]. Проте, якщо має місце фіктивне укладання трудових договорів з працівниками з метою подальшої трудової експлуатації людини, дії кваліфікуються за відповідною частиною ст. 149 КК.

У деяких випадках може відбуватися заволодіння шляхом обману (шахрайства) об'єктами, вилученими з цивільного обороту. Так, заволодіння шляхом шахрайства наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами або їх аналогами, або обладнанням, призначеним для їх виготовлення має місце у 5 %. Заволодіння шляхом шахрайства вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами має місце у 7 %. Заволодіння шляхом шахрайства військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи іншим військовим майном – 3 %.

Отже, під способом кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, слід розуміти систему дій з підготовки, вчинення та приховування, зумовлених умовами зовнішнього середовища, внутрішнім сприйняттям дійсності особи, щодо якої здійснюється психологічний вплив, та здатністю злочинця впливати на психіку оточуючих і застосовувати обман (зловживання довірою) щодо жертви з метою досягнення злочинної мети.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
2. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 576 с.
3. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Изд. при ХГУ изд. об., 1982. Харків. 161 с.
4. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. / за ред. В. Ю. Шепітька. [2-ге вид., переробл. і допов.]. Київ: Ін Юре, 2010. 496 с.
5. Наголова І. Ю. Встановлення способу вчинення кримінального правопорушення під час досудового розслідування. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 1(13)/2016. С. 247-252.
6. Жордания И. Ш. Психологоправовая структура способа совершения преступления. Тбилиси : Изд-во «Сабчота Сакартвело», 1977. 233 с.
7. Пяковський В. В. Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів поти статевої недоторканості неповнолітніх. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. № 1 (98), 2016. С. 36-46.
8. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук: 12.00.09 / НЮА ім. Я. Мудрого. Х., 2000. 18 с.
9. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: автореф. на здобуття наук. ступеня: 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2007. 20 с.
10. Самойлов С. В. Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Донецький юридичний інститут МВС України, Донецьк, 2014. 18 с.
11. JerzyBłaszczynski, AdielT. deAlmeidaFilho, AnnaMatuszyk, MarcinSzeląg. Auto Loan Fraud Detection using Dominance-based Rough Set Approach versus Machine Learning Methods. *Expert Systems with Applications*. July 2020. S. 163. URL: <https://www.researchgate.net/> (дата звернення 04.08.2022 р.).
12. Байда А., Склезь О. Особливості кваліфікації злочинів за статтею 222 Кримінального кодексу України шахрайство з фінансовими ресурсами. *Підприємство, господарство і право*. № 5. 2020. С. 221-226.
13. Климишин І. П. Відмежування грубого порушення законодавства про працю від суміжних злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2012. С. 313-323.